

ДИВНИЙ РОМАН

(В.Винниченко і К.Голіцинська)

Володимир Панченко (Кіровоград)

У статті на основі нових архівних матеріалів досліджується історія взаємин В.Винниченка і К.Голіцинської (1902-1911 рр.).

In the article, based on new archival documents, interrelations of V.V. and K.G. are researched.

Під час бурхливих подій 1905 року В.Винниченко вів “кочове” життя партійного лідера, мандруючи по Україні, зустрічаючись із безліччю людей. 1906 року, скориставшись тим, що під натиском революційних подій самодержавний поліцейний режим дещо послабився, В.Винниченко домігся відновлення його на юридичному факультеті Київського університету, склав іспити (знову екстерном!) і отримав документ про здобуття вищої освіти.

До цієї ж пори належить й один із його дивних романів. Героїня цього роману – Катерина Голіцинська.

“Енциклопедія українознавства” подає про неї скупі відомості. Народилася 1881 року, дівоче прізвище – Ярмут (партійний псевдонім – Лоза). “Революційна діячка з Київщини, 1900-04 член РУП, учений статистик, праці м.ін. про Волинь”[Енциклопедія 1993]... І ще енциклопедія повідомляє, що Катерина була дружиною Євгена Голіцинського (1878 –1932), діяча РУП, члена першого ЦК (з 1902), який у 1903–1904 рр. був зв’язковим між СВУ та Києвом, а в 1919 р. – послом УНР в Естонії. Згодом Є.Голіцинський викладав хімію в Українській господарській академії в Подєбрадах.

Катерина Голіцинська – один із перших відомих дослідникам кореспондентів Винниченка. Позналилися вони десь у 1901–1902рр. У всякому разі, в одному з листів В.Винниченко згадує, як після виключення з університету він, “вольноопределяющийся” 5-го саперного батальйону, приходив до Голіцинських, які тоді мешкали на вулиці Рейтарській. А Катерина в 1909 р. писала про “восьмий рік нашого знайомства”[ЦДАВОУ].

Пов’язувала їх, звичайно, спільна робота в РУП. Проте пов’язувала і просто молодість. То була досить складна “геометрія” стосунків: Катерина любила Володимира, хоча ця любов приносила їй більше

мук, аніж радості. Володимир приятелював з Євгеном, але про ревності Голіцинського зайшлося далеко пізніше...

Листівки від К.Голіцинської Винниченко отримував ще тоді, коли був в'язнем “Косого капоніру” (1904 р.). Читав їх у своїй камері-одиночці. Деякі слова густо закреслювали тюремні цензори. Але дещо й залишалось. Зі Львова Катерина писала про враження від Літнього українського університету для молоді. Добрий задум закінчився скандалом: *“Нічого гіршого й ніколи не бачила. Крім викладів Ганкевича та почасти Вовка та Франка не було нічого цікавого...”*.

Це – 1904 рік. Тоді ж озвався із Праги і Євген Голіцинський, втішаючи “косокапонірського” бранця присмною новиною: *“Твої твори перекладаються чеською...”* (18 листопада).

У 1906 р. ситуація змінилася кардинальним чином. Тепер уже К.Голіцинську ув'язнили в Лук'янівській тюрмі, і цензори мають мороку з Винниченковими листівками.

“Біля сього гарного куточка я пишу тепер оповідання на російській мові, – повідомляв Винниченко 22 березня 1906 р. – Грошей у мене всього 30 р., і не знаю, що робитиму далі, чим житиму, на які гроші виїжджати. Все, що мені винні були, позабірив уже. Почуваю себе з боку нервів дуже погано. Як відчуваєш себе? Вибачай, моя хороша, що питаю, але мені здається, що ти повинна видужати, інакше це буде дика, абсурдна (закреслено чужою рукою. – В.П.) ... якщо знаси.

Від усього серця стискую твою дорогу руку.

Привіт тобі, моя хороша, дорога Катерино. Болить душа страшенно. Скажи, що треба зробити для тебе (закреслено. – В.П.). Напиши, голубко, хоч словечко. Чому так довго нема ніякої відповіді? (закреслено. – В.П.) ... не може сьогодні сказати. За що? Пиши ж, пиши!”.

Після звільнення з Лук'янівки Катерина Голіцинська працювала коректором у редакції газети “Рада”, під “крилом” у Євгена Чикаленка. Її листування з В.Винниченко стає особливо інтенсивним у 1907–1908 рр. Цікавими є, зокрема, листи літа 1907 року.

У липні-серпні Винниченко мешкав у містечку Любеч на Чернігівщині. Писав там свою скандальну п'єсу “Щаблі життя”, маючи намір незабаром надрукувати її в збірнику “Дзвін”...

Любеч – славетне ще з давньоруських часів місто. Про нього згадано в “Повісті минулих літ”: у 882 р. князь Олег по дорозі з Новгороду на

Київ “взя Любець и посади муж свой” [Чернігівщина 1990]. З 1708 р. місто належало Павлові Полуботку. Важко уявити, що Винниченко не скористався нагодою і не побував біля Любецького замку, спорудженого ще в XI–XII ст.ст. на кругому березі Дніпра, біля Антоніївського монастиря, пов’язаного з іменем Антонія Печерського...

Втім, історія – історією, а головним було те, що Винниченку добре працювалося. Серед розкішної природи й самотності в якомусь маєтку “Бабки” він знайшов спокій, можливість відпочити й зосередитися. Про це й писав К.Голіцинській 17 липня 1907 р.: “Хороша голубка моя, вибач, що не зразу відповів на твого листа; але мені хотілось знати, де я буду вже напевно і тоді написати. Тепер я знаю, де я й де буду місяць або трохи більше.

Я в чудовій місцевості: живу у лісі, в гарному будинку, з вікон якого ступнях в п’ятдесяти блищить і сяє Дніпро. Будинок весь (кімнат 8-9) займаю я, моя хазяйка (молода дама, що розвелася з чоловіком) і синок її, хлопчик год 7-8. Тиша надзвичайна, навкруги ліс, а за Дніпром далеко на горах темніють вершечки тополів, - там сад якогось графа.

Правда, сьогодні у мене пропав день, бо то ходив з хазяйкою збирати гриби, то купався, то знов їздив з нею на човні, а з завтрашнього дня приймаюсь за роботу. Хочу я, Катрусю, написати те, що одбувається у мене тепер в душі, хочу сказати щось те непокоїне, невдоволене, шукаюче, що завелось тепер у мене там десь у недовідомих і тасмних глибинах духа. Хочу написати це в формі п’єси. Але, з другого боку, треба мені й до іспитів готуватись, які я неодмінно хочу скласти в початку сентября. Крім того, мушу щось написати до “Ради”, бо грошей чортма. Роботи до біса. Чи встигну я все зробити за місяць?

П’єсу (будучу) я хочу помістити в збірнику, який має видати в початку октябрю видавництво “Дзвін”. Се видавництво заклалось по моїй ініціативі тиждень назад і має на меті видавати ряд неперіодичних збірників публіцистично-белетристичного змісту. Вже є трохи фондів, і обіцяні деякі статті. Між инчим, обіцяли Коцюбинський і Леся Укр(аїнка). Може, що й вийде. Во всякому разі, я буду старатись, щоб це діло не загинуло і не пішло тим шляхом, яким звичайно йдуть всякі наші укр. начинання.

Чую я, Катерино, що починаю ставати таким, яким був до своїх арештів. Почуваю це з радісною обережністю, боюсь налякати те,

що вертається. Правда, занадто багато пережито, передумано, занадто багато викинено за борт того багажу, з яким я сідав на свій життєвий човен, але є нові придбання, новий багаж. Останніми часами я “ободиночився”, – все менш і менш стало у мене близьких людей. Іноді раніше почував себе від того доволі погано, а тепер якось загартувався і думаю навіть, що, може, це й найбільше сприяло придбанню найціннішого багажу мого. Ну, бувай здорова, хороший мій друже. Правда ж, ми тепер близькі друзі? Я дуже радий, що ми так щиро побалакали, тепер ти мені ще рідніша і ближча, але ближча інчою (може, на чий смак і кращою) близістю. Пиши, що НАПЕВНЕ думаєш робити. Моя адреса: м.Любеч, Черниговской губ., іменіе “Бабки” – для мене”.

Цей лист цікавий з багатьох поглядів. По-перше, писався він у ту пору, коли перед українським читачем ось-ось мав постати “новий” Винниченко. Написана в Любечі п’єса “Щаблі життя” – це його перший вихід на люди з теорією “чесності з собою”. Письменник, як бачимо, був свідомий того, що в його житті настає пора “зміни віх”, тобто – пошуків моделей “нової моралі” та героїв, які були б її носіями.

По-друге, В.Винниченко точно датує час заснування видавництва “Дзвін” (липень 1907 р.), окреслює його програмні цілі, згадує як авторів, що погодилися на співпрацю з “Дзвоном”, М.Коцюбинського та Лесю Українку. І по-третє, В.Винниченко “звітує” Катерині Голіцинській про своє душевне воскресіння, яке постало після всього, що було пережито протягом трьох років, проведених у Лук’янівці та “Косому капонірі”.

Втім, масштаби цього “воскресіння” він, здається, дещо перебільшив. До того ж, В.Винниченко не міг знати, що зовсім скоро він буде заарештований утретє, і його знову чекатиме Лук’янівка (вересень-жовтень 1907 р.). А поки що він, розслаблений завершеною роботою та любов’ю ізольованістю від суєти, відповідає (8 серпня 1907 р.) К.Г. Хвостинській на її уципливого листа, в якому, проте, була й сумовита лірика: “Даремно ти, Катерино, підпускаєш іронію. Ніяких я розведених жон не втішаю. “Не до талії” вона мені. Ну, та про це навіть і писати не хочеться. Згадав тільки через те, що ти можеш об’ясняти моє мовчання іменно цим. Якби вона подобалась мені хоч як жєницина, я, може, й одваживсь би потішити. Не писав же досі просто через те, що вперед ждав листа від тебе, а потім був весь

час захоплений своєю п'есою, яку вже скінчив. Не хотілось розривати свого настрою. Зараз у мене в гостях Есфірь і двох молодих людей, з сестрою яких вона займається. І тут мушу здержати тебе, бо передчуваю твою хитро-іронічну посмішку. З нею ми в дружних відносинах, і у неї є жених, який сьогодні виїхав у Петербург.

А ти кумедна жєницина: для чого ти закопуєси в Дашеві? Чудно! Це ж, справді, нова тюрма. На твоєму місці я не жив би там, мені жаль було б цілого року свого життя. Взагалі, я не можу бути расчєтливим, як інші, і тратити свої сили потрошки, щоб надовго вистарчило. Кращє рік палать, ніж десятиє тлїть. Певна річ, що треба зумїть це зробити. А їхать у Київ і теж тлїть, - нема рації. Розумїється, тобі видніще. Але ти будеш, принаймні, приїжджать у Київ?

Євген ще в тебе? Чи дістав він мою откритку? Я послав йому у Білосток. Але, маючи на увазі його скупость на листи, не дивуюсь, що не дістаю одповіді. Дуже хочеться бачити його, - особливо як глянув на фотографію. Яка ти стара на нїй! Мені не подобається. Ти виглядаєш якоюсь солідною, чопорною дамою. Ну, а як твоя родствєнниця"? Очорносотилась? Ти дай мені її адресу, я таки хочу побачити її, мене цікавить хід психіки таких людей. Може, колись згодиться. Тим паче, що вона, здається, не робить вражіння шаблонової панни.

Написав я п'єсу, Катре, і потерпаю тепер, бо зарані передбачаю велику лайку з боку нашої "мыслящей интеллигенции». Думаю, що й ти мене вилаєси. Не буду тепер багато писать, може, в октябрі прочитаєш в друкованому виді. І не знаю, чи піддержить мене хто-небудь. Ну, та побачимо!

Я тут буду до 20 (серпня. – В.П.). Якщо встигнеш ще сюди написати, то пиши, а то пиши в Київ на ту саму адресу ("Рада")".

Голіцинська встигла. Цього разу крім листа Винниченко знайшов у конверті вірш О.Апухтіна "Из песен былых годов», для чогось вкладений Катериною.

"Скажи мені, Катре, для чого ти прислала мені ті вірші і що вони визначали? – здивувався Винниченко. – Твій настрій? Чи мене хотілося провїрити? Напиши. А в мене такого настрою вже давно не бувало. І хороший він, і болючий, і... Ну, я зараз не в відповідному настрою.

Збірника нового свого не присилаю тобі досі через те, що проклятий друкар весь час дурує і не випуска книжки.. Я твою адресу дав одному товаришу, який, як тільки вона вийде, зараз пришле тобі. А фотографічну свою картку пришло, як приїду в Київ.

А що ти там писала про почерк? І не знаю, про який ти вплив говориш. Я піддаюсь щодо почерку тільки впливу своїх нервів. Ну, бувай. Міцно, міцно стискаю твою хорошу руку. Володимир” (14 серпня 1907р., “Бабки”)

Голіцинська його ревнує: він же не то простодушно, не то “помефістофельськи” розпалює її почуття. Чого вартий хоч би вигук щодо фотографії! “Яка ти стара на ній...” Не знав, що такі слова дошкулять жінці? Чи навмисне бавився, дражнив? Чи, може, у стосунках “товаришів нижчої форми” (як одного разу назвав Винниченко себе й Голіцинську) таке допускалося? Мовляв, між нами тільки дружба, тільки партійна співпраця. І ніякої там любові... Але ж і не знати, що Катерина таки любить його, – не міг.

Одного разу вона не витримала, дала волю почуттям: “Ти не бачив, скільки мук ти мені причиняв, які страждання доставляєш мені, торкаючись деколи до самих болючих ран, – написала якось Голіцинська Винниченкові. – Ти не помічав цього, бо ти груб, ти вимагаєш від других надзвичайної делікатности, жадне відношення до тебе не здається тобі досить делікатним, досить хорошим. Яке ти маєш право вимагати від других того, чого сам їм не даєш? Мене тягнуло до тебе: твій розум, твоя енергія, твій жар, твоя незаурядність...”

Але виказавши всі свої болі та докори, Катерина все одно закінчила листа словами любові: “Я тебе все-таки люблю так, як ніхто тебе не любитиме...”

Вона знала Володимира Винниченка, як мало хто. Про одну його рису, яка прояснює багато екстравагантних, замішаних на “утопізмові”, вчинків Винниченка, а також його схильність до експериментів з умоглядними “моделями” в романах і п’єсах, написала так: “Часто буває, що чоловік бачить не дійсність, а те, що йому хочеться, або треба...”

Було, було таке у Володимира Кириловича: уява, відштовхуючись від “теорії”, часом таки заносила його в “голубу далечінь”!

Настав момент істини. Лукавити Винниченкові не дозволяла його “чесність з собою”, тому він вирішив сказати Голіцинській правду. Як

собі її уявляв. “Катерино! Мені соромно. Я не кохаю тебе; не кохаю так, як можу і хочу: не дріжить моє серце радістю на твою посмішку, не стискується холодком од сумного твого погляду, не живе тобою. Будьмо ж чесні і самолюбиві, – наші теперішні відносини образливі для нас. Мені дуже соромно. Я хочу бути чесним перед собою і людьми. Мені соромно, що наші відносини фальшиві, маленькі, дрібні; мені соромно за моє чухле чуття.

(Тільки що була ти і, розсердившись, пішла. Я справді хотів іти з хати, мені треба було до десятої години вже вийти з дому, але ти хотіла бути ображеною і не хотіла вірити. Ну, та це не так важно).

І не того мені сором, що я нечесно відношусь до Євгена, а того, що не можу прийти до тебе і сказати: “Я люблю тебе. Покинь Євгена і живи зо мною”. Я чую, що се була б брехня, і досадно й соромно, і за себе соромно. Соромно, що ти така, як і инчі, не маючи чуття всередині, зверху не цураєшся знаків, що бувають тільки при коханню. Досадно, що ти так байдуже, так легкодухо приняла все це і не одихнула мене з гнівом, не кинула мені в лице палкого слова і не очистила мене своїм запалом.

Досадно, що ти все це дозволила із однієї цікавості! Навіть “кроввю” оправдать тебе не можна. І мені весь час було тяжко, і досадно, що ми брешемо. Я не розумів, для чого. А коли зрозумів, коли побачив, що ми тільки хочемо любити, хочемо, щоб нас любили, тоді досада моя пройшла і мені стало жаль нас, стало обідно за себе, стало соромно своєї брехні.

Я хочу бути чесним, чистим, Катерино, я хочу сміливо і гордо дивитися сам собі в очі. Прости мене і забудь це все. Будемо, як перше, товаришами нижчої форми. Але щирими, справжніми, не формальними товаришами! Правда, лучче було б, якби ти не ‘цікавилась’; не того лучче, що всього цього не було б, а того, що я не знав би про тебе того, що знав. Але, може, воно й краще. Може, через це ми будемо щирішими “нижчими” товаришами.

Ти не сердишся на мене? Не сердься, Катерино. Володимир”.

Вельми красномовний лист! Володимир Винниченко і справді хоче “життям довести свої ідеї” (як він написав згодом іншій адресатці). Але гармонія все одно втікає, стосунки з Катериною Голіцинською стають натягнутими.

У вересні 1907 р. Винниченка арештували за участь в “українській змові”. Чекати суду він не став, і в жовтні того ж року нелегально перейшов австрійський кордон.

Але листування Володимира й Катерини після цього не обірвалося. Вони продовжували обмінюватися листами, і в 1908-1911 роках, коли Винниченко мешкав за кордоном. К.Голіцинська ще якийсь час працювала в редакції газети “Рада”, а потім змушена була податися (очевидно, у зв’язку з родинними обставинами) у Полтавську губернію на хутір до Кістяківських, потім – у Дашів, ще згодом – у Житомир. Подружнє життя з Євгеном Голіцинським складалося дуже непросто. Нелегко жилося й політичному емігрантові Винниченку. Події “закручували” його у свій вир, і дивний роман з Катериною Голіцинською переходив у спомин про молодість, яка не повертається.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Енциклопедія 1993 – Енциклопедія українознавства. – Т.1 Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – С. 393.

2. ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів України.– Фонд 1823, опис 1, справа 27. Далі всі посилання на листування В.Винниченка й К.Голіцинської подаються за цим джерелом.

3. Чернігівщина 1990 – Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К., 1990 – С. 420.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Папченко – доктор філологічних наук, завідувач кафедри зарубіжної літератури і компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія української літературної критики, історія української літератури кінця XIX – початку XX століть, сучасний літературний процес.